

ประวัติและการเปรียบเทียบระบบไวยากรณ์คัมภีร์มูลกัจจายน์กับคัมภีร์อื่น

2.1 คัมภีร์บาลีไวยากรณ์ที่สำคัญ

ก. คัมภีร์บาลีไวยากรณ์ ที่ผู้ประพันธ์ ประพันธ์ขึ้นในสมัยโบราณ เป็นคัมภีร์มีสูตร¹ ที่จะท่องท่องจำ ที่สำคัญอาจจะแบ่งได้เป็นของสำนักต่าง ๆ 3 สำนัก คือ

1. สำนักพระกัจจายนเถระ
2. สำนักพระโมคคัลลานเถระ
3. สำนักสัททนีติ

คัมภีร์ที่เป็นที่รู้จักกันดีในประเทศไทยแต่โบราณ คือ คัมภีร์ของสำนักพระกัจจายนเถระ คัมภีร์ที่ผู้ประพันธ์ดำเนินการตามแบบสำนักนี้ มี

1. กัจจายนะ หรือ กัจจายนวยากรณ์ะ
2. นยาส หรือ มุขนิคตที่ปนี
3. รุปสัทธิ หรือ ปทรูปสัทธิ
4. พาดาวตาร
5. มูลกัจจายน์ หรือ กัจจายนมูล

ส่วนคัมภีร์ของอีก 2 สำนัก ได้แก่ คัมภีร์โมคคัลลานะ และ สัททนีติ นั้น ก็รู้จักกันดีในหมู่อาจารย์และนักศึกษาราชบัณฑิต แต่ไม่แพร่หลายนัก

ข. คัมภีร์บาลีไวยากรณ์ที่เรียบเรียงขึ้นใหม่ ไม่มีสูตรที่บังคับให้ท่องจำ ที่รู้จักกันดี และใช้ศึกษากันทั่วไปมีหลายฉบับ ทั้งที่แต่งในไทย อินเดีย ลังกา และประเทศอื่น ๆ ในยุโรปและอเมริกาที่นำมาอ้างอิงถึงเสมอในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ คือ บาลีไวยากรณ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส²

¹ ดูหน้า 26.

² ดูหน้า 33.

2.2 ความเป็นมาของคัมภีร์มูลกัจจายน์

นักปราชญ์ทางภาษาบาลีเห็นพ้องตรงกันว่า ในบรรดาคัมภีร์บาลีไวยากรณ์ที่มีสูตรทั้งหลาย คัมภีร์กัจจายนะเป็นคัมภีร์ที่เก่าที่สุด

หลวงเทพครูวานิชัญญ์ (ทวี ธรรมธัช) มีความเห็นว่า "คำรบาลีไวยากรณ์ที่มีชื่อสำคัญ ๆ คือ กัจจายนะ โมคคัลลานะ สัททนีติ ในไวยากรณ์ทั้ง 3 นั้น กัจจายนะ มีอายุเก่าแก่กว่าใครหมด และเป็นครูไวยากรณ์อื่นทั้งสิ้น" ³

พระเทพเมธาจารย์ (เจ้า ฐิตปัญโญ) มีความเห็นว่า "คัมภีร์กัจจายนะ เป็นคำรบาลีไวยากรณ์บาลีที่เก่าแก่กว่าบาลีไวยากรณ์อื่นทั้งหมด" ⁴

สมเด็จพระวันรัต (จิต อุตฺตมมหาเถระ) มีความเห็นว่า "คัมภีร์กัจจายนปกรณนั้นค่อนข้างยาก เพราะเป็นคัมภีร์เก่าและพิสดารมาก" ⁵

³ หลวงเทพครูวานิชัญญ์ (ทวี ธรรมธัช) ชาตูปถัมภ์ปิกาทหรือพจนานุกรมบาลี-ไทย แผนกชาตูปถัมภ์ ประกอบด้วยหลักไวยากรณ์ชั้นสูง (พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, 2510), หน้า 7.

⁴ พระเทพเมธาจารย์ (เจ้า ฐิตปัญโญ) แบบเรียนวรรณคดีบาลีประเภทคัมภีร์บาลีไวยากรณ์ (ธนบุรี : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, 2504), หน้า 39-47.

⁵ สมเด็จพระวันรัต (จิต อุตฺตมมหาเถระ) มุลนอยอาศัยมูลใหญ่ (พระนคร : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, 2513), หน้า 8.

2.2.1 ผู้แต่งคัมภีร์กัจจายนะ

คัมภีร์กัจจายนะนี้ นักปราชญ์ทั้งหลายได้สันนิษฐานผู้แต่งเป็น 2 มติ มติหนึ่ง
ถือว่าผู้แต่งคือพระมหากัจจายนเถระ ผู้เป็นพระมหาสาวกองค์หนึ่งของสมเด็จพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้า ส่วนอีกมติหนึ่งถือว่าพระมหากัจจายนเถระ ผู้แต่งเป็นเพียงผู้มีชื่อพ้องกันกับ
พระมหาสาวกองค์นั้นเท่านั้น

พระเทพเมธาจารย์ (เจ้า ฐิตปัญโญ) มีความเห็นว่า

คัมภีร์กัจจายนะนี้ พระมหากัจจายนเถระ ผู้เป็นอาจารย์ใหญ่แห่งสำนักศึกษา
เมืองอวันตี เป็นผู้แต่ง คัมภีร์นี้มี 672 สูตร พระพุทธเจ้าตรัสเพียงสูตรเดียว
คือ อตุโถ อกฺขรตฺถุญฺโถ แปลว่า เนื้อความของถ้อยคำทั้งปวง ทองหมาย
ด้วยอักษร สูตรนี้ตั้งชื่อว่าสูตรพุทธภาษิต เมื่อพระมหากัจจายนเถระรับสูตรนี้
แล้ว ทูลขออนุญาตไปป่าหิมพานต์ ย่นศีรษะไปทางทิศใต้ หันหน้าไปทางทิศ-
ตะวันออก รจนากัจจายนปกรณัมขึ้น⁶

หลวงเทพครุณานุกิษฏ (ทวี ธรรมรัช) มีความเห็นว่า "สูตรของคัมภีร์กัจจายนะ
ผู้กล่าววาทานผู้แต่งคือพระมหากัจจายนเถระ ผู้ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นเอกทัคคะใน
การกระจายคำสั่งเขปให้พิสดาร"⁷

G.P. Malalasekera ได้ให้คำอธิบายพอสรุปได้ว่า พระมหากัจจายนเถระ
เป็นผู้แต่งคัมภีร์กัจจายนะ คัมภีร์นี้มีทั้งหมด 8 ภาค แต่ละภาคประกอบด้วยสูตร หรือ กฏ
วุคติ คือคำอธิบายสูตร และอุทาหรณ์ คือตัวอย่างประกอบเพื่อให้เข้าใจง่ายขึ้น⁸

⁶ พระเทพเมธาจารย์ (เจ้า ฐิตปัญโญ), เรื่องเดิม, หน้า 39-47.

⁷ หลวงเทพครุณานุกิษฏ (ทวี ธรรมรัช), เรื่องเดิม, หน้า 7.

⁸ G.P. Malalasekera, A Dictionary of Pali Proper Names.
London : Luzac & Ltd. 1960 Vol. I, pp. 478f.

พระนันท์ปัญญาจารย์ มีความเห็นว่า "พระมหากัจจายนะเป็นผู้เป็นอาจารย์ชาวชมพูทวีป ในกรุงอุชเชนี แคว้นอวันตี ไคเตงคัมภีร์ 6 เล่ม คือ กัจจายนะ มหานิรุติ จุฬนิรุติ เนตติคันถะ เปฏโปกเทศะ และวัณณนที" 9

ร.อ.ฉลาด บุญลอย มีความเห็นว่า "พระมหากัจจายนะ สาวกองค์ที่เป็นเอตทัคคะทางขยายอรรถของพระพุทธพจน์ที่สั่งให้พิศดาร เป็นผู้แต่งตำราบาลีไวยากรณ์ชื่อ กัจจายนะ" 10

พระสิริมังคลาจารย์แสดงความเห็นไว้ในคัมภีร์สังขยาปกาสฏีกา ตอนหนึ่งว่า "เอโส กโม กัจจายนปุปฺกรณ กัจจายนตุเถเรน ภาสีโต โส กโม สุตฺตนิปาตมฺหิ โภกกาลิกสุตฺเต จ สคฺคาถาวรรคพรหมสังฺยุตฺเต จ ทสฺสคฺคฺตริเย จ มหากัจจายนเนน ภควโต ตนฺตี คเหตุวา เนตฺติยํ ปฐฺมิตฺเต จ ปาลิยา วิรุฑฺดตี" 11

แปลว่า ลำดับนี้พระกัจจายนเถระกล่าวไว้ในกัจจายนปกรณ์ ลำดับนั้นย่อมนึกจากบาลีในโภกกาลิกสูตร ในสุตตนิบาต ในสคคาถาวรรคพรหมสังยุต ในทสอังคุตติกาย และในสูตรที่พระมหากัจจายนะยึดแบบแผนของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วตั้งไว้ในเนติปกรณ์

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัดสามพระยา มีความเห็นว่าพระมหากัจจายนเถระองค์ที่อยู่ในสมัยพระพุทธเจ้ายังมีพระชนมอยู่ ไม่น่าจะเป็นผู้แต่งคัมภีร์นี้ เพราะสมัยนั้นสาวก

9 พระนันท์ปัญญาจารย์, คัมภีร์จุฬคันถวงศ์ (พระนคร : โรงพิมพ์พิมพ์นามกุญราชวิทยาลัย, 2509), หน้า 7-8.

10 ร.อ.ฉลาด บุญลอย, ประวัติวรรณคดีบาลี (ธนบุรี : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, 2504), หน้า 97.

11 พระสิริมังคลาจารย์, คัมภีร์สังขยาปกาสฏีกา (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระสังฆราช (ปุ่น ปุณณสิริมหาเถระ, 2517), หน้า 38-57.

ทั้งหลายเพียงแต่จำคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้เท่านั้น ยังไม่ได้จารึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร อาจจะเป็นพระเถระที่มีชื่อเหมือนกันในสมัยต่อมาเป็นผู้แต่งก็ได้¹²

จากที่อ้างมานี้ จะเห็นได้ว่านักปราชญ์แต่ละท่านมีความเห็นไม่ตรงกัน บางท่านว่าพระมหากัจจายนะสาวกองค์ที่เป็นเอกตักคะในการขยายคำขอให้พิสดาร ในสมัยพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ เป็นผู้แต่งคัมภีร์กัจจายนะ บางท่านกล่าวว่า พระมหากัจจายนะเถระเป็นผู้แต่งเหมือนกัน แต่ไม่ใคร่บงชัลดลงไปว่าเป็นองค์ที่อยู่ในสมัยพระพุทธเจ้า

ผู้เขียนวิทยานิพนธ์มีความเห็นว่า ในครั้งพุทธกาลยังไม่มีมีการจารึกอักษรต่าง ๆ ไว้ พระเถระรุ่นหลังจึงจำสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้เพียงสูตรเดียว แล้วนำมาขยายออกไป แต่เนื่องจากพระมหากัจจายนะเถระเป็นผู้เป็นเอกตักคะในการขยายคำขอให้พิสดาร เป็นผู้ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้า เพราะฉะนั้นพระเถระรุ่นหลังอาจนำชื่อของท่านมาตั้งเป็นคัมภีร์นี้ เพื่อเป็นการยกย่องท่านก็ได้

2.2.2 อิทธิพลของคัมภีร์กัจจายนะที่มีต่อคัมภีร์บาลีไวยการณอื่น

คัมภีร์กัจจายนะเป็นคัมภีร์ที่ยาก ประกอบด้วยสูตรที่เป็นภาษามคธทั้งสิ้น นักปราชญ์ทั้งหลายอาศัยคัมภีร์นี้นำไปแต่งคัมภีร์อื่น ๆ ขึ้นใหม่หลายคัมภีร์ ดังต่อไปนี้

พระเทพเมฆาจารย์ (เจ้า ฐิตปัญโญ) มีความเห็นว่า

พระเถระชาวลังกาอาศัยคัมภีร์นี้แต่งคัมภีร์ขึ้นใหม่ คือ

พระโมคคัลลานเถระ แต่งคัมภีร์โมคคัลลานะ

พระพุทธปิยะเถระ แต่งคัมภีร์รูปสิทธิปกรณ์

พระวิมลพุทธเถระ แต่งคัมภีร์นยาส หรือมุขมัตตที่ปนี

พระธรรมกิตติเถระ แต่งคัมภีร์พาลาวตาร

พระเถระชาวพม่าอาศัยคัมภีร์นี้แต่งคัมภีร์ใหม่ คือ

¹² สัมภาษณ์สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัดสามพระยา.

พระอัครกวางสเถระ แต่งคัมภีร์สัตตนิทติ 13

นายสิริ เพ็ชรไชย มีความเห็นว่าพระพุทธรูปยี่เอระอาศัยคัมภีร์กัจจายนะ เป็นหลักในการแต่งคัมภีร์รูปลัทธิปกรณ มีปณามคาถาวา

กัจจายนญจจารีย์ นมิตฺวา
 นิสฺสาย กัจจายนวญฺจนานา
 พาลปฺโปทฺตมฺมุขํ กริสฺสํ
 พฺยคฺคํ สุกณฺทํ ปทฺรฺรูปลัทธิ 14

แปลว่า ข้าพเจ้าขอมนัสการพระอาจารย์ช่อว่ากัจจายนะ อาศัยคัมภีร์กัจจายนะ เป็นตนแล้วจักประพันธ์คัมภีร์รูปลัทธิ ให้ตรง ชัดแจ้ง มีชั้นตอนที่ดี เพื่อประโยชน์ในการสั่งสอนผู้ที่ยังไม่รู้ใหญ่แจ่ม

มีผู้รู้ที่ออกความเห็นว่าเป็นคัมภีร์กัจจายนะเข้ามาในประเทศไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัย ดังนี้ คือ

พระเทพเมธาจารย์ (เจ้า ฐิตปญฺโญ) มีความเห็นว่า "คัมภีร์นี้ เป็นคัมภีร์ไวยากรณเบื้องต้นที่เขาศึกษาในประเทศศรีลังกามาก่อน พระพุทธโฆษาจารย์เป็นผู้นำไปสู่ประเทศพม่าเป็นครั้งแรก ต่อมาประเทศไทยใช้เป็นหลักสูตรในการศึกษาในสมัยสุโขทัย" 15

13 พระเทพเมธาจารย์ (เจ้า ฐิตปญฺโญ), เรื่องเดิม, หน้า 47-65. แต่หนังสือ Pali Literature of Ceylon ของ G.P. Malalasekera หน้า 180-182 เห็นว่า คัมภีร์โมคคัลลานะนั้นเป็นคัมภีร์ของคนละสำนัก มีที่มาคนละทาง แยกกันโดยเด็ดขาด มีลักษณะไม่เหมือนกันและเป็นคู่แข่งของมันและกัน

14 นายสิริ เพ็ชรไชย, คำนำรูปลัทธิปกรณ (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรประเสริฐ 2507), หน้า 2.

15 พระเทพเมธาจารย์ (เจ้า ฐิตปญฺโญ), เรื่องเดิม, หน้า 39-47.

พระสิริมังคลาจารย์ นักปราชญ์โบราณ ผู้มีความเชี่ยวชาญในภาษาบาลี และได้
 แต่งคัมภีร์ภาษาบาลีสำหรับใช้ศึกษาในประเทศไทยหลายเล่ม ท่านผู้นี้เป็นชาวเชียงใหม่
 และมีชีวิตอยู่ในสมัยสุโขทัย ก็กล่าวถึงคัมภีร์กัจจายนะไว้ในคัมภีร์สังขยาปกาตฎีกาของ
 ท่านคนหนึ่งว่า "สุตฺตนิเทศ เณรปุทฺทพฺพชาจรเณรนาปี กัจจายนนํ ทสฺเสตุ อธิ กัจจายน-
 ปุปรณเ ทสโต ปกฺติ ยาว โภกฺติ ตาว ทสฺหิเยว คุณฺตํ กตฺ... อิติ วุคฺตํ." ¹⁶

แปลว่า เพื่อจะแสดงนัยแห่งพระกัจจายนเถระ แม้อาจารย์ผู้น่าทกบกล่าวไว้ใน
 สุตนิเทศว่า การคุณด้วยสิบ ตั้งแต่สิบถึงโกฏิท่านกระทำไว้แล้วในกัจจายนปกรณ์

คัมภีร์กัจจายนะที่กล่าวมานี้ เป็นคัมภีร์ยาก ประกอบด้วยสูตรที่เป็นภาษามคธ
 ผู้เรียนต้องท่องจำเป็นเวลานาน การศึกษาคัมภีร์นี้ในประเทศไทยเป็นไปด้วยความลำบาก

ฉะนั้นจึงได้มีผู้พยายามเขียนคัมภีร์ไวยากรณ์ขึ้นใหม่ มีการแปลสูตรต่าง ๆ และ
 เขียนคำอธิบายเพิ่มเติม เพื่อให้ผู้เรียนเรียนได้ง่าย คัมภีร์ที่เรียบเรียงใหม่นี้ชื่อว่า คัมภีร์
 มุลกัจจายน

คัมภีร์นี้เป็นคู่มือใช้ในการเรียนบาลีในประเทศไทย และเพราะว่าคัมภีร์นี้ผู้ประพันธ์
 ประรณาก็ให้ผู้เรียนได้ใช้ในระยะเวลา จึงให้ชื่อว่า "มูลกัจจายน" หมายถึงว่าตั้งใจจะ
 ให้เป็นตำราเบื้องต้น หรือตำราชั้นมูลของผู้ปรารณาก็ศึกษาคัมภีร์กัจจายนะ แتبางท่าน
 ก็พยายามใช้ชื่อนี้ทำนองสมาสของภาษาบาลีว่า "กัจจายนมูล" ก็มี

หลวงเทพคุณานุศิษฏ์ (ทวี ธรรมธัช) กล่าวว่

คัมภีร์มูลกัจจายนที่พิมพ์ที่มหาวิทยาลัยไค้นำลงพิมพ์เรียกว่า
 "กัจจายนมูล" แท้จริงก็คือ คัมภีร์มูลกัจจายน เป็นคัมภีร์ที่ไ้เล่าเรียน
 ในเมืองไทยมาแต่เดิม ผู้แต่งอยากจะเรียกว่า มูลกระจาย หมายความว่า

¹⁶ พระสิริมังคลาจารย์, คัมภีร์สังขยาปกาตฎีกา (พิมพ์ในงานพระราชทาน
 เพลิงศพสมเด็จพระสังฆราช (ปุ่น ปุณณสิริมหาเถระ, 2517), หน้า 34.

ว่าท่านเอา กัจจายนะ มากระจายออกจนผิดเพี้ยนจากรูปเดิม แต่ที่อาจเป็นความประสงค์ของพระอาจารย์โบราณที่ทำดั่งนั้น เพราะท่านหมายให้เป็นแบบเรียนเบื้องต้นหรือแบบเรียนชั้นมูล จึงเติมคำว่า มูล ลง ส่วนคัมภีร์เดิมไม่มี "มูล" คงมีแต่กัจจายนเท่านั้น เมื่อเปรียบเทียบทั้งสองคัมภีร์แล้ว จะเห็นว่าท่านนำกัจจายนมาแยกแยะออก คือเพิ่มบางเติมบาง สอดแซมบาง ย้ายตำแหน่งบาง ฉะนั้น มูลกัจจายนจึงควรถือเป็นคัมภีร์พิเศษสำหรับเมืองไทยโดยเฉพาะ 17

ลักษณะวิธีการวางรูปหรือแนวการอธิบายของคัมภีร์มูลกัจจายน หรือกัจจายนมูล อาจเห็นได้ในคำอธิบายของพระเทพเมฆาจารย์ (เจ้า ฐิตปัญโญ) ดังต่อไปนี้

คัมภีร์มูลกัจจายนนี้ ผู้แต่งได้รวบรวมจากคัมภีร์หลายเล่ม คือนำเอากัจจายนัฐฎาฐะมาแปลเป็นภาษาไทยไว้พวกหนึ่งเรียกว่าสูตร นำเอากัจจายนัฐฎาฐะมาเขียนในใบลานหน้าละ 3 บรรทัด แล้วคัดเอาข้ออธิบายแต่ละคัมภีร์มาจดไว้อย่างละเอียดละน้อย และเขียนแปลเป็นภาษาไทยไว้ตามปกติ และอุทาทรรณพอสุมควร แล้วนำเอาการกวางสูตรมาแปลออกไว้ให้รู้ว่า วิภคิตัวหนึ่งแปลได้ก็อย่าง เรียกว่าโจทย์ และรวบรวมเอาธาตุศัพท์ในกัจจายนัฐฎาฐะมาเขียนบอกวิธีเปลี่ยนแปลงไว้เป็นภาษาไทย เรียกว่าธาตุ ดั่งนี้เป็นต้น 18

17 หลวงเทพคุณานุศิษย์ (ทวี ธรรมชัช) บาลีไวยากรณ์ชั้นสูง เล่ม 1 (พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2485), หน้า 11-12.

18 พระเทพเมฆาจารย์ (เจ้า ฐิตปัญโญ) แบบเรียนวรรณคดีบาลีประเภทคัมภีร์บาลีไวยากรณ์ (ธนบุรี : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, 2504), หน้า 81-82.

หลวงเทพครูวานุศิษย์ (ทวี ธรรมรัช) มีความเห็นว่า ความแตกต่างระหว่างคัมภีร์ กัจจายนะกับมูลกัจจายน์นั้น เป็นเพียงการสลับลำดับภาคของไวยากรณ์บางส่วน และได้กล่าวเปรียบเทียบการแบ่งภาคไวยากรณ์ของคัมภีร์ กัจจายนะ สัททนีติ และรูปลัทธิค้าย ดังนี้

"มติกัจจายนะท่านเรียงการกไว้ก่อนนาม คือ สนธิ นาม การก สมาส และอื่น ๆ แม่มติสัททนีติและรูปลัทธิก็เรียงไว้ก่อนนามเหมือนกัน ท่านอาจเห็นว่าเมื่อได้เรียนนามแล้ว ควรเรียนประกอบวิภคตินามและเขาประโยคให้ถูกต้องตามวิธีการก็ได้

ส่วนมติมูลกัจจายน์ท่านย้ายเอาการกไปไว้สุดท้าย เพราะการเรียนบาลีในเมืองไทย เป็นการเรียนแปลตามคัมภีร์ ซึ่งมีอยู่แล้วเป็นพื้นทั่วไป ยังไม่ได้เรียนแต่ง เพราะฉะนั้น มติไทยโบราณจึงได้ย้ายการกไปไว้สุดท้าย อาจเห็นว่าเรียนไม่ถึงการกก็แปลหนังสือออก"¹⁹

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ชุตินุธรรมหาเถระ) วัดสามพระยา มีความเห็นว่า

คัมภีร์ทั้งสองนี้จะเป็นคัมภีร์เดียวกัน เพราะสมัยสุโขทัยใช้คัมภีร์ กัจจายนะเป็นแบบเรียน วิธีเรียนก็เรียนเป็นภาษาบาลีล้วน ๆ ต่อมา คนโบราณได้แปลสูตรต่าง ๆ ให้เป็นภาษาไทย การเรียนจึงได้เรียน เป็นภาษาบาลีปนกับภาษาไทย เพราะฉะนั้น จึงเรียกคัมภีร์ใหม่นี้ว่า มูลกัจจายน์²⁰

ผู้เขียนวิทยานิพนธ์เห็นว่าคัมภีร์ทั้งสองนี้จะเป็นคัมภีร์เดียวกัน เพราะจากที่ได้ค้นคว้าและเปรียบเทียบคัมภีร์กัจจายนะฉบับของลักษมี นารายณ์ คิวารี ที่เป็นอักษรเทวนาครี พิมพ์ในประเทศอินเดีย กับคัมภีร์กัจจายน์ฉบับภาษาไทย เนื้อความแต่ละสูตรตรงกัน เว้นแต่ "การก" จะสลับเปลี่ยนไปอยู่ท้ายตรงตามที่หลวงเทพครูวานุศิษย์ (ทวี ธรรมรัช) กล่าวไว้

¹⁹ หลวงเทพครูวานุศิษย์ (ทวี ธรรมรัช) บาลีไวยากรณ์ชั้นสูง เล่ม 4 (พระนคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2489), หน้า 7-8.

²⁰ สัมภาษณ์สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ชุตินุธรรมหาเถระ) วัดสามพระยา.

2.2.3 การเรียนคัมภีร์มูลกัจจายน์

การเรียนภาษาบาลีในประเทศไทยแต่โบราณ ผู้เรียนเริ่มต้นเรียนอักษรขอมก่อน เพราะภาษาบาลีจารไว้ด้วยอักษรขอม การเรียนนั้นใช้คัมภีร์มูลกัจจายน์เป็นหลักสูตร ผู้เรียนท่องท่องสูตรมูลให้จำได้แม่นยำ การท่องสูตรจะมีทั้งพากย์มคธและพากย์ไทย สูตรนั้นเป็นอักษรขอมทั้งสิ้น²¹

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายถึงการเรียนคัมภีร์มูลกัจจายน์ (ที่ทรงเรียกสั้น ๆ ว่า "สูตรมูล") ไว้ดังนี้

การบอกพระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุสามเณรในพระบรมมหาราชวังในรัชกาลที่ 1 และที่ 2 บอก ณ หอมณเฑียรธรรมในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ถึงรัชกาลที่ 3 โปรดให้สร้างเก๋งขึ้นที่ริมหอพระปริต ในบริเวณพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ให้พระภิกษุสามเณรมาเรียนพระปริยัติธรรมที่เก๋งนั้น ทรงอุทิศทุนการเล่าเรียนด้วยประการต่าง ๆ ถ้าภิกษุสามเณรรูปใดท่องสูตรมูลได้ ก็พระราชทานรางวัลให้²²

อนึ่ง ท่านได้ทรงอธิบายไว้ในประวัติอาจารย์คนหนึ่งว่า พระยาพญาธิบดี ศรีสัตยานุกการ (อาน โทมหลวงรชนะ) เมื่ออายุ 15 ปี ไปเรียนมูลภาษามคธในสำนักอาจารย์บ้านและพระครูฉนวนวิมล แล้วจึงไปเรียนคัมภีร์ธรรมบทต่อไป²³

²¹ สวัสดิ์ วงษ์วิเศษ, ตำราเรียนอักษรโบราณ (พระนคร : โรงพิมพ์วงษ์สว่าง 2518), หน้า 1.

²² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ, ตำนานการบอกพระปริยัติธรรม (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2514), หน้า 209.

²³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ, ประวัติอาจารย์ (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506), หน้า 209.

วิธีการศึกษาคัมภีร์มูลกัจจายน์นั้น ต้องเริ่มด้วยการท่องสูตรให้จำได้ก่อน แล้วจึงมาเรียนคำอธิบายและความหมายทีหลัง เป็นวิธีการที่ต้องใช้อุตสาหะพยายามอย่างยิ่ง และใช้เวลานาน

หลวงเทพคุณานุศิษฏ์ (ทวี ธรรมธัช) กล่าวว่า "การเรียนบาลีไวยากรณ์ ผู้เรียนท่องท่องสูตรมูลกัจจายน์ให้คล่องแคล่วก่อน จึงเรียนมูลกัจจายน์ เฉพาะท่องสูตรใช้เวลาประมาณ 2 ปี การเรียนมูลกัจจายน์ใช้เวลา 2-4 ปี ก็ยังไม่เข้าใจแจ่มแจ้งดี ส่วนมากใช้วิธีท่องแบบ นกแก้วนกขุนทอง" 24

พระมหาจำรัส ฐิตโชติ กล่าวว่า "การเรียนบาลีไวยากรณ์สมัยแรกเริ่ม ต้องศึกษาจากตำรามูลกัจจายน์ อันเป็นคัมภีร์ที่วิจิตรพิสดาร กว่าจะเรียนสำเร็จต้องใช้ความเพียรพยายามอย่างสูงเป็นแรมปี" 25

พระธรรมเสนานี (ฟุ้ง ปุณฺณโก) วัดพระเชตุพน กล่าวว่า "เมื่อ พ.ศ. 2452 ท่านได้เริ่มเรียนคัมภีร์มูลกัจจายน์ด้วยความลำบากอย่างยิ่ง ต้องใช้ความเพียรพยายามจึงสามารถเรียนได้" 26

เมื่อผู้เรียนได้ศึกษาคัมภีร์มูลกัจจายน์แล้ว ย่อมจะมีความสามารถเข้าใจภาษาบาลีได้ก็ จนสามารถแปลคัมภีร์ภาษาบาลีต่าง ๆ ได้ และแม้แต่จะอ่านคัมภีร์บาลีไวยากรณ์เล่มอื่น ก็จะสามารถศึกษาได้โดยสะดวก

24 หลวงเทพคุณานุศิษฏ์ (ทวี ธรรมธัช) บาลีไวยากรณ์ชั้นสูง เล่ม 1 (พระนคร: โรงพิมพ์มหาภูมิราชวิทยาลัย, 2485), หน้า 3.

25 พระมหาจำรัส ฐิตโชติ, คู่มือบาลีไวยากรณ์ (ธนบุรี : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, 2512), หน้าค่านำ.

26 สัมภาษณ์พระธรรมเสนานี (ฟุ้ง ปุณฺณโก) วัดพระเชตุพน.

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณสมเด็จพระสังฆราช (ญาโณทโยมหาเถระ) วัดสระเกศ ทรงกล่าวสัมโมทนียกถาไว้ในรูปสัทธปิกรจว่า "ถ้าคุณครูผู้เรียนภาษาบาลีได้เล่าเรียน มุลกัจจายนจบแล้ว อานคัมภีร์รูปสัทธปิกรจนยอมได้ความรู้แตกฉานในภาษาบาลีมาก" 27

สมเด็จพระวันรัต (ทิต อุทโยมหาเถระ) กล่าวไว้ในตำรามูลนอยอาศัยมูลใหญ่ว่า

เมื่อสมัยโบราณก่อนยังไม่มีหนังสือบาลีไวยากรณ์นั้น นักศึกษาภาษา บาลีใช้หนังสือกัจจายนปกรณ์ หรือเรียกทั่วไปว่า มุลกัจจายน เป็นหลัก- สุตศึกษาภาษาบาลีขั้นต้น หรือชั้นไวยากรณ์ เมื่อเรียนมุลกัจจายนจบ แล้ว จึงเรียนแปลในคัมภีร์ต่าง ๆ มีคัมภีร์ชั้นมปัทฐกถาเป็นต้น 28

แม้ว่าคัมภีร์มุลกัจจายนจะเป็นตำราไวยากรณ์ที่ผู้ประพันธ์พยายามจะให้เป็นการ สะดวกแก่ผู้ศึกษาก็ตาม ก็ปรากฏว่ายังมีผู้เห็นว่าเป็นตำราที่ศึกษาได้โดยลำบากอย่างยิ่ง มีผู้ที่พยายามทำให้คัมภีร์มุลกัจจายนนี้ายต่อการศึกษาต่อไป ที่ควรกล่าวถึงได้แก่ ตำรา บาลีไวยากรณ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาจิวรญาณาโรรส และตำรามูลนอย อาศัยมูลใหญ่ของสมเด็จพระวันรัต (ทิต อุทโยมหาเถระ)

โดยเฉพาะตำรามูลนอยอาศัยมูลใหญ่นั้น ท่านผู้แต่งได้เก็บความจากคัมภีร์มุล- กัจจายนอธิบายความเป็นภาษาไทยสั้น ๆ ให้เข้าใจง่ายขึ้น ตั้งในธรรมมิกถาของสมเด็จพระ วันรัต (เฮง เขมจารีมหาเถระ) ตอนหนึ่งว่า

27 สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณสมเด็จพระสังฆราช (ญาโณทโยมหาเถระ) สัมโมทนียกถา ในการพิมพ์รูปสัทธปิกรจ (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรประเสริฐ, 2507), หน้า 3.

28 สมเด็จพระวันรัต (ทิต อุทโยมหาเถระ) มูลนอยอาศัยมูลใหญ่ (พระนคร : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, 2513), หน้า 3.

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (ปลด กิตฺติโสภโณ) แห่งวัดสุทัศน์สุทนต์
เพื่อเกื้อกูลการศึกษาชั้นต้นของผู้เรียนบาลี เก็บความจากคัมภีร์กัจจาย
ณะ หรือมูลกัจจายน์ อธิบายความเป็นภาษาไทยสั้น ๆ นำศัพท์ที่แจก
เป็นตัวอักษรมาจากคัมภีร์ศัพท์พิณฑุ โดยเปลี่ยนวิธีจากแบบเก่าเพื่อเป็น
การทดลองว่าจะได้ผลหรือไม่²⁹

ความเห็นต่าง ๆ ที่ยกมาข้างต้นนี้ ทำให้สามารถสันนิษฐานได้ว่า การเรียน
คัมภีร์มูลกัจจายน์นั้น ใช้เรียนมาแต่โบราณ แต่ยังไม่แน่ชัดว่าเรียนในสมัยไหน เพราะสมัย
สุโขทัย ลานนาไท ปรากฏว่ากล่าวถึงแต่คัมภีร์กัจจายณะ มิได้กล่าวถึงมูลกัจจายน์เลย แต่
พอถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ได้กล่าวถึงการเรียนคัมภีร์มูลกัจจายน์ไว้หลายตอน

ผู้เขียนวิทยานิพนธ์สันนิษฐานว่า การเรียนคัมภีร์มูลกัจจายน์นั้น น่าจะเริ่มเรียน
ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เพราะกรุงศรีอยุธยากับสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นสมัยใกล้เคียง
กัน การเรียนและวิธีเรียนอาจจะยึดถือแบบแผนต่อเนื่องกันมา แต่ไม่มีหลักฐานปรากฏ
เพราะอาจจะถูกทำลายไปตั้งแต่ปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา

2.2.3.1 พิธีการเรียน

การเรียนคัมภีร์มูลกัจจายน์ มีพิธีการเรียนและขั้นตอนสลับ
ซับซ้อนมาก เรื่องราวและพิธีการเรียนมีดังนี้

พระเทพเมธาจารย์ (เจ้า ฐิตปุญฺโญ) กล่าววว่า

การเรียนมูลกัจจายน์หรือเรียกสั้น ๆ ว่า เรียนมูล แบ่งพิธีการเรียน
ออกเป็น 3 ตอน คือ

²⁹ สมเด็จพระวันรัต (ทิต อุทฺทมหาเถระ), เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ตอนที่ 1 ผูกหัดอ่าน เขียน อักษรบาลีที่เป็นตัวขอมให้ได้อีก

ตอนที่ 2 ท่องสูตรมูลัจจาณตั้งแต่สูตรสนธิ สูตรนาม จนถึงสูตร
อุณาทีโหจำไคแมนยำนวปากเปล้าไค

ตอนที่ 3 นักเรียนนำอุปกรณ์ คือ คัมภีร์มูลัจจายน์ กากะเยียบ³⁰
กระดานชนวน ดินสอพอง พรอมควยคอกไม้รูปเทียนใส่พานเข้าไป
ไหว้ครูเป็นรายบุคคล แลวกวางกากะเยียบวางโบนานบนนั้น กราบ
3 ครั้ง วางกระดานชนวนบนตัก เริ่มเรียนทำตัว³¹ และแปลโดย
ลำคัม คัมภีร์หนึ่งต้องเขียนว่า สูตร และโจทย์ควยตนเอง เขียน
ครึ่งหนึ่งเรียกสูตร คือกฎข้อบังคับครึ่งหนึ่ง

อนึ่ง ในระหว่างเรียน อาจารย์เห็นวามทไหนดสำคัญ จะสั่งให้นักเรียน
นำคอกไม้รูปเทียนมาไหว้ครูอีกครั้งหนึ่งก็ได้³²

นาวาอากาศเอกพิเศษแยม ประพัฒน์ทอง กล่าวว่ "ในระหว่างเรียนจบภาค
หนึ่ง ๆ จะมีบทสุกยอกของภาคนั้น ๆ อาจารย์เห็นว่เป็นบทสำคัญ จะต้งนำคอกไม้รูป-
เทียนมาทำพิธีไหว้ครูอีกครั้งหนึ่ง ตัวอย่างบทสุกยอกของสนธิว่ อธิ เจตโส ทพฺ
คณหาที ถามสา"³³

³⁰ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 อธิบายว่ กากะเยียบ น.
เครื่องสำหรับวางหนังสือโบนาน ทำควยไม้แปดอันไขว้กัน

³¹ คู่มืออย่างวิธีทำตัว, หน้า 19.

³² พระเทพเมธาจารย์, แบบเรียนวรรณคดีบาลีไวยากรณ์ประเภทบาลีไวยากรณ์
(ชนบุรี : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, 2504), หน้า 82-83.

³³ สัมภาษณ์อาจารย์นาวาอากาศเอกพิเศษแยม ประพัฒน์ทอง.

พระธรรมเสนาณี (ฟูง ปุณฺณโก) วัดพระเชตุพน กล่าวว่

พิธีเรียนคัมภีร์มูลกัจจายน์นั้น ในระยะแรกต้องท่องสูตรให้จำได้แม่นยำ แล้วเริ่มเรียนทำตัว นักเรียนว่าสูตรและโจทย์เอง เขียนครั้งหนึ่งเรียกสูตรครั้งหนึ่ง คนไทยโบราณถือว่า การเรียนคัมภีร์มูลกัจจายน์นั้นได้บุญมาก ลงตัวครั้งหนึ่ง บุญนั้นสามารถช่วยป้องกันมารคาบิคาหรือญาติพี่น้องมิให้ตกนรกได้ และอาจช่วยญาติที่ตกนรกให้ผอหนักเป็นเบาได้ ผงคิน-สอพองที่ไซเขียนศัพทมูลนั้น ถือกันว่าเป็นสิริมงคลอย่างยิ่ง 34

ผู้เขียนวิทยานิพนธ์เห็นว่า พิธีเรียนคัมภีร์มูลกัจจายน์นั้น เป็นวิธีเรียนเมื่อผู้เรียนมีน้อย จึงเรียนกับอาจารย์เป็นรายบุคคลได้ ขั้นตอนและวิธีเรียนบังคับให้เป็นเช่นนั้น การเรียนจึงเป็นไปด้วยความลำบาก ผู้เรียนเกิดความเบื่อหน่าย เพราะศัพท์แต่ละศัพท์ของอาศัยหลักเกณฑ์มาอ้างอิงให้ถูกต้องและแน่นอน เพราะฉะนั้นจึงเป็นเหตุให้นักปราชญ์รุ่นต่อมาแสวงหาวิธีการใหม่ ดังที่ไซเป็นหลักสูตรในปัจจุบันนี้

2.2.3.2 ตัวอย่างวิธีทำตัว (การผสมคำ)

การเรียนคัมภีร์มูลกัจจายน์นั้น วิธีผสมคำหรือสมัยโบราณเรียกว่า การทำตัวถือว่าสำคัญ จะทำให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจแจ่มแจ้ง และจำได้แม่นยำ พระอาจารย์อู๋ ชัมมนันทะ อาจารย์ชาวพม่า วัดหามะโอ อำเภอมือง จังหวัดลำปาง ได้อธิบายวิธีผสมคำพอเป็นตัวอย่างดังนี้

2.2.3.2.1 นามนาม

ปรีโส

- ปรีโส ศัพท์เดิมเป็น ปรีส
- ลง สี ลิงคตุเถ ปรุมา
- เอา สี วิภคฺติ เป็น โอ ค้วย โส สุทร
- แยกสระออกจากพยัญชนะ ค้วย ปุพฺพมโหฺจฺจฺมฺสฺสรํ
สเรน วิโยชเย
- ลบสระหน้า เพราะสระหลัง สระหลังเป็นปกติ ค้วย
สรโลไปมาเทศปุจฺจยาติมฺหิ สรโลเป तु ปกฺติ
- เอา ส ประกอบกับ โอ ค้วย นเย ปรี ฺยฺตุเต
สำเร็จรูปเป็นปรีโส

2.2.3.2.2 สัพพนาม

อมุโก

- อมุโก ศัพท์เดิมเป็น อมุ
- ลง สี วิภคฺติ ลิงคตุเถ ปรุมา
- ลง ก อากม ค้วย สพฺพโต โโก สุทร
- เอา สี วิภคฺติ เป็น โอ ค้วย โส สุทร
- ลบสระหน้า เพราะสระหลัง สระหลังเป็นปกติ ค้วย
สรโลไปมาเทศปุจฺจยาติมฺหิ สรโลเป तु ปกฺติ
- เอา ก ประกอบกับ โอ ค้วย นเย ปรี ฺยฺตุเต
สำเร็จรูปเป็น อมุโก

2.2.3.2.3 สนิธิ

อชฺฎคมา

- อชฺฎคมา ศัพท์เดิมเป็น อธิ อคมา
- ในเพราะสระหลัง เอา อธิ เป็น อชฺฎ ค้วย อชฺโณ
อธิ สุตรสำเร็จรูปเป็น อชฺฎคมา

2.2.3.2.4 อุปสัคคะ

ป อุปสคฺค

- ป อุปสคฺค
- ลง ลี วิภคฺติ ค้วย ลิงคฺตฺเถ ปฐมา
- ลม ลี วิภคฺติ ค้วย สพฺพาสมาวุโส ปสคฺคนิปาตาทิหิ
จ สำเร็จรูปเป็น ป

2.2.3.2.5 นิปาต

จ นิปาต

- จ นิปาต
- ลง ลี วิภคฺติ ค้วย ลิงคฺตฺเถ ปฐมา
- ลม ลี วิภคฺติ ค้วย สพฺพาสมาวุโส ปสคฺคนิปาตาทิหิ
จ สำเร็จรูปเป็น จ

2.2.3.2.6 วิภคฺติปัจจัยวิธาน (นามลงปัจจัยข้างท้าย)

ปฺริสโต

- ปฺริสโต ศัพท์เดิมเป็น ปฺริส

- ลง โท ปัจจัย ในอัตถปัญจมี ค้วย กุวจิโตปญจนุยกุเถ
- ให้อื่อ วิภคฺติ ค้วย ตูวาทโย วิภคฺติ สญญาโณ สำเร็จรูปเป็น ปุริสโต

2.2.3.2.7 สังขยา

ปญฺจหิ

- ปญฺจหิ ศัพทเคิมเป็น ปญฺจ
- ลง หิ วิภคฺติ พหฺวจนะ ค้วย กรณเ ตติยา
- เอา อ หลัง ปญฺจ เป็น อ ค้วย ปญฺจาทีนฺนคฺตํ
- เอา หิ กับ อ ประกอบกัน ค้วย นเย ปรี ฺยคฺเต สำเร็จรูปเป็น ปญฺจหิ 35

2.2.3.2.8 กิริยาอาชยาต

กโรติ

- กโรติ ศัพทเคิมเป็น กรุ ชาตุ กรุ ชาตุ กรณเ เป็นไปในความทำ
- ตั้ง กรุ ชือชาตุ ค้วย กุวาทโยชาตุโว
- ลบ ชาตุวฺนคฺตอเนกสร ชาตุ ค้วย ชาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสรสฺส
- ลง ทิ วิภคฺติ ค้วย วคฺตมฺนาปจฺจุปฺนฺเน
- ลง โอ ปัจจัย ค้วย ทนาทิต โอ ยิรา

- แยกสระออกจากพยัญชนะ ค้วย ปุพพมโหฐิตมสุสรุ
สเรน วิโยชเย
- ลบสระหน้า เพราะสระหลัง สระหลังเป็นปกติ ค้วย
สรโลโปมาเทศปุจจยาติมฺหิ สรโลเป तु ปกติ
- เอา ร ประกอบกับ โอ ค้วย นเย ปรี युตุเต สำเร็จ
รูปเป็น กโรติ 36

2.2.3.2.9 กิริยาภิกตัก

ภวิตัพพ

- ภวิตัพพ ศัพท์เต็มเป็น ภู ชาตุ สตุต้าย เป็นไปในความ
มี ความเป็น
- ตั้ง ภู ช่อ ชาตุ
- ลง ทพพ ปัจจัย ค้วย ภาวกมุเมสุ ทพพานิยา
- ลง อิ อากม ค้วย ยถาคมทิกาโร
- เอา อุ เป็น โอ วุทธิ ค้วย อญญेषุ จ
- เอา โอ เป็น อว ค้วย โอ อวสเร
- แยกสระออกจากพยัญชนะ ค้วย ปุพพมโหฐิตมสุสรุ
สเรน วิโยชเย
- ลบสระหน้า เพราะสระหลัง สระหลังเป็นปกติ ค้วย
สรโลโปมาเทศปุจจยาติมฺหิ สรโลเป तु ปกติ

36 ชาตุนนกกัจจายน (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยสะพานยศเส, ร.ศ. 131),

- ตั้งเป็นนาม ค้วย ทพุทธิตสมาส กิตกานามิ วา
คเวคฺคุนาทีสุ จ
- ลง สี วิภคฺติ ค้วย ลิงฺคฺคุเถ ปรฺฐมา
- เอา สี เป็น อํ ค้วย สี สุทร
- แยกสระออกจากพยัญชนะ ค้วย ปุพฺพมโรหฺฐิตมฺสฺสรํ
สเรน วิโยชเย
- ลบสระหน้า เพราะสระหลัง สระหลังเป็นปกติ ค้วย
สรโโลไปมาเหลือปัจจุบันยาติมฺหิ สรโโลเป คุ ปกติ
- เอา ว ประกอบกับ อี ค้วย นเย ปรํ ยฺคุเต สำเร็จ
รูปเป็น ภวิตพฺพํ

2.2.3.2.10 อพยฺยีกาวสมาส

อุปนครํ

- อุปนครํ ศัพท์เดิมเป็น อุป บท นคร บท
- หลัง อุป ลง สี ลิงฺคฺคุเถ ปรฺฐมา
- ลบสี ค้วย สพฺพาสมาวุโสปลฺลคฺคฺคฺนิปาตาทิที จ
- หลัง นคร ลง ส ญฺฐีวิภคฺติ ค้วย สามิสฺสมี ญฺฐี
- ลง ส อากม ค้วย สาคโม เส นครสฺส สมีปํ สมีปํ
ไกลฺ นครสฺส แหงนคร อิติคฺคุเถ ในอรรถนี้
- ตั้งเป็น อพยฺยีกาวสมาส และ บทติดกันค้วย อุปลฺลคฺคฺ-
คฺคฺนิปาตปุพฺพโก อพยฺยีกาโว
- ตั้งเป็นยฺคุตฺตฺตสมาส ค้วย นามนํ สมาโส ยฺคุตฺตฺโต
- ลบ วิภคฺติ ค้วย เถลฺ วิภคฺติโย โลปา จ

- ลบ ส อากม ค้วย วุฑุตตถานามบุโยโค
- อพยยี่เกวสมาสปกติ ค้วย ปกกิจสุส สรนุตสุส
- ตั้งเป็นนาม ค้วย ทพฐิตสมาสติกทานาม วา ทเว
คณาทีสุ จ
- .. ตั้งเป็น นปุสกลิงค ค้วย โส นปุสกลิงโค
- ลง สี วิภคฺติ ลิงคตฺเถ ปฐมา
- เอา สี เป็น อ ค้วย อ วิภคฺตึนามการนุตา
อพยยี่ภาวา
- ลบสระหน้า เพราะสระหลัง สระหลังเป็นปกติ ค้วย
สรโลไปมาเทศปฺจุจยาทิมฺหิ สรโลเป ตฺ ปกติ
- เอา ร ประกอบกับ อ ค้วย นเย ปรี ยุตฺเต สำเร็จรูป
เป็น อุปนฺคร 37

2.3 การเปรียบเทียบระบบไวยากรณ์คัมภีร์มูลกัจจายน์กับคัมภีร์อื่น

ทั้งนี้กล่าวมาแล้ว คัมภีร์บาลีไวยากรณ์มีสูตรที่สำคัญวางแบ่งออกได้เป็น 3 สำนัก จุดประสงค์ของคัมภีร์เหล่านี้ ใ้แก่การกำหนดและบรรยายกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ของภาษา เพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้ที่ถูกต้อง โครงสร้างของแต่ละคัมภีร์จะมีลักษณะคล้ายคลึงกันแต่อาจมีการสลับชั้น

37 คำสอนของพระอาจารย์อู๋ ชัมมานันตะ อาจารย์สอนมูลกัจจายน์ สำนักวัฑฒนะโอ อ.เมือง จ.ลำปาง.

ตอนแตกต่างกัน วิธีอธิบายก็แตกต่างกันไปบ้าง รายละเอียดก็อาจไม่เหมือนกัน ในการศึกษาคัมภีร์ไวยากรณ์เหล่านี้ น่าจะต้องมีการเปรียบเทียบให้เห็นข้อแตกต่างเหล่านี้บ้างพอสมควรดังต่อไปนี้

2.3.1 การแบ่งประเภทคัมภีร์บาลีไวยากรณ์

คัมภีร์บาลีไวยากรณ์ได้แบ่งประเภทออกเป็น 2 คือ

2.3.1.1 คัมภีร์บาลีไวยากรณ์มีสูตร

คัมภีร์นี้เรียกสั้น ๆ ว่า ไวยากรณ์ใหญ่ มีสูตรเป็นภาษาบาลีไว้ครบถ้วน บรรจุเนื้อหาวิชาไว้เป็นหลักฐาน มีกฎข้อบังคับ คำอธิบายสูตรไว้นานจนชัดเจน แต่ละตอนจะประกอบด้วยตัวอย่างละเอียดถี่ถ้วน ฝึกความแม่นยำ มีความคิดล้ำค้ำเหตุผล มั่นใจ ไม่ลังเล และฝึกทักษะในการแต่ง การแปลเป็นอย่างดี³⁸ คัมภีร์ดังกล่าวนี้ผู้แต่งจะล้ำค้ำขั้นตอนไว้เหมือนกันบ้าง แตกต่างกันไปบ้าง แต่การแปลความหมายของขั้นต่อนั้นจะเหมือนกันดังนี้

สนธิ	การต่อศัพท์
นาม	คำนาม
การก	หลักการสร้างประโยค
สมาส	การยอคำ
ศัพท์	คำที่ใจปัจจัยแทนความ
อาชยาค	คำกริยา
กิตก	คำที่ปัจจัยประกอบกับธาตุ
อุณา	ปัจจัยอาชยาค มี อุณ เป็นต้น

ขั้นตอนและการแปลความหมายข้างบนนี้ บางคัมภีร์จะสลับสับที่กัน ดังตารางเปรียบเทียบขั้นตอนต่อไปนี้

³⁸ พระเทพเมธาจารย์, ตำราเรียนบาลีไวยากรณ์ (ธนบุรี : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, 2506), หน้า 3-4.

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบลำดับขั้นตอนของคัมภีร์บาลีไวยากรณ์มีสูตร

กัจจายณะ	โมคคัลลานะ	สัตถนที	รูปสีทธิ	นยาสะ	พาลาวตาร	กัจจายนมูล
สนธิ	อักษรวิธี, สนธิ	สนธิ	สนธิ	สนธิ	สนธิ	สนธิ
นาม	นาม	นาม	นาม	นาม	นาม	นาม
การก	สมาส	การก	การก	การก	การก	สมาส
สมาส	คัทธิต	สมาส	สมาส	สมาส	สมาส	คัทธิต
คัทธิต	อาชยต	คัทธิต	คัทธิต	คัทธิต	คัทธิต	อาชยต
อาชยต	กิตก ⁴¹	อาชยต	อาชยต	อาชยต	อาชยต	กิตก
กิตก	-	กิตก ⁴²	กิตก ⁴³	กิตก	กิตก	อุณาติ
อุณาติ ^{39,40}	-	-	-	อุณาติ ⁴⁴	อุณาติ ⁴⁵	การก ⁴⁶

39 พระกัจจายนเถระ, คัมภีร์กัจจายณะ (มณฑล : โรงพิมพ์พุทธศาสนสภา, 2515), 315 หน้า.

40 Lakshmi Narayan Tiwari, Kaccāyana Vyakarana. Varanasi : The Tara Printing Works, 1962 pp. 392.

41 พระโมคคัลลานเถระ, โมคคัลลานะ (มณฑล : โรงพิมพ์พุทธศาสนสภา, 2498), 416 หน้า.

42 พระอัครคังสเถระ, สัตถนที (มณฑล : โรงพิมพ์พุทธศาสนสภา, 2507), 418 หน้า.

43 พระพุทธธิปไตยเถระ, รูปสีทธิปกรณ์ (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรประเสริฐ, 2507), 535 หน้า.

44 พระวิมลพุทธเถระ, นยาสะหรืออนุษัตถทีปนี (อินเดีย : โรงพิมพ์ธารามพุท-ทวิป, 2472), 476 หน้า.

45 พระขันมกิตติเถระ, พาลาวตาร (มณฑล : โรงพิมพ์ธนวดี, 2509), 463 หน้า.

46 พระวิสุทธสมโพธิ, กัจจายนมูล (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไท, 2474), 726 หน้า.

จากตารางที่ 1 จะเห็นว่า คัมภีร์ที่แบ่งและจัดลำดับชั้นตอนเหมือนกัน
คือ กัจจายนะ นยาสะ และพาลาวคาร ส่วนกัจจายนมุลกำหนดชั้นตอนเท่ากับกัจจายนะ
แต่จะเรียงการกไวทาย

คัมภีร์ที่ไม่ได้กำหนด "อุณาที" ไว้คือ โมคคัลลานะ สัททนีติ รูปสีทธิ ส่วนคัมภีร์
ที่ไม่กำหนด "การก" ไว้คือ โมคคัลลานะ จึงแสดงให้เห็นว่าท่านผู้แต่งคัมภีร์ดังกล่าวนี้
ได้ให้ความสำคัญของชั้นตอนไม่เท่ากัน

ตารางที่ 2 เปรียบเทียบจำนวนสูตรในคัมภีร์บาลีไวยากรณ์มีสูตร

ภาค คัมภีร์	1	2	3	4	5	6	7	8	รวม
	สนธิ	นาม	การก	สมาส	ศัพท์	อาชยาท	กติก	อุณาที	สูตร
กัจจายนะ	50	219	45	28	62	118	100	50	672
โมคคัลลานะ	58	241	-	110	142	179	78	-	808
สัททนีติ	190	355	128	76	114	241	231	-	1335
รูปสีทธิ	59	223	32	31	62	121	140	-	668
นยาสะ	51	219	45	28	62	118	100	58	681
พาลาวคาร	51	219	45	28	62	118	100	50	673
กัจจายนมุล	51	221	46	28	63	118	100	50	677
รวมสูตร	510	1697	341	329	529	1013	849	208	5514
รวม %	9.25	30.78	6.18	5.97	10.28	18.37	15.40	3.77	100.00

จากตารางที่ 2 จะเห็นว่าคัมภีร์บาลีไวยากรณ์มีสูตรทั้ง 7 คัมภีร์ ผู้แต่งได้ให้
ความสำคัญของชั้นตอนในคัมภีร์ต่าง ๆ แตกต่างและมากน้อยต่างกัน เรียงลำดับดังนี้

สัตหัตถิ	ตั้งสูตรไว้	1335	สูตร
โมคคัลลานะ	"	808	"
นยาสะ	"	681	"
กัจจายนมุล	"	677	"
พาลาวตาร	"	673	"
กัจจายนะ	"	672	"
รูปสิทธิ	"	668	"

คัมภีร์ที่ผู้แต่งให้ความสำคัญและกำหนดสูตรในภาคต่าง ๆ ของไวยากรณ์ใกล้เคียงกัน คือ กัจจายนมุล นยาสะ พาลาวตาร และกัจจายนะ ตั้งที่ใดกล่าวมาแล้วข้างต้นว่า อยู่ในมติเดียวกัน ส่วนรูปสิทธิกำหนดสูตรไว้น้อยที่สุด เพราะแม่จะอยู่ในมติเดียวกันก็ตาม ผู้แต่งมิได้รวมอนุาที่ไวควย พิจารณาสูตรของชั้นตอน ไคขอสรุปว่า

สนธิ ในคัมภีร์สัตหัตถิกำหนดสูตรไว้ 190 สูตร ซึ่งมากกว่าคัมภีร์อื่น ๆ ส่วนคัมภีร์นอกนั้นกำหนดสูตรไว้ใกล้เคียงกัน และบางคัมภีร์ก็เท่ากัน เช่น นยาสะ พาลาวตาร และกัจจายนมุล คือแบ่งไว้ 51 เท่ากัน

นาม ในคัมภีร์สัตหัตถิกำหนดสูตรไว้ 355 สูตร มากกว่าคัมภีร์อื่น ๆ คัมภีร์ที่กำหนดไว้เท่ากันคือ กัจจายนะ นยาสะ พาลาวตาร จะกำหนดไว้ 219 สูตร เท่ากัน นอกนั้นใกล้เคียงกัน

การก ในคัมภีร์สัตหัตถิกำหนดสูตรไว้ 128 สูตร มากกว่าคัมภีร์อื่น ๆ คัมภีร์โมคคัลลานะไม่ได้กำหนดสูตรไว้เลย คัมภีร์ที่กำหนดสูตรไว้เท่ากัน คือ กัจจายนะ นยาสะ และพาลาวตาร

สมาส ในคัมภีร์โมคคัลลานะกำหนดสูตรไว้ 110 สูตร มากกว่าคัมภีร์อื่น ๆ คัมภีร์ที่กำหนดสูตรไว้ 28 สูตร ซึ่งเท่ากัน คือ กัจจายนะ นยาสะ พาลาวตาร กัจจายนมุล

- ศัพท์** ในคัมภีร์โมคคัลลณะกำหนดสูตรไว้ 142 สูตร มากกว่าคัมภีร์อื่น ๆ คัมภีร์ที่กำหนดไว้ 62 สูตร เท่ากันคือ กัจจายนะ รูปสีทธิ นยาสะ พาลาวตาร ส่วนกัจจายนมุลกำหนดสูตรไว้ 63 สูตร เพิ่มขึ้นอีก 1 สูตร
- อาชยาศ** ในคัมภีร์สัตถนิกกำหนดสูตรไว้ 241 สูตร มากกว่าคัมภีร์อื่น ๆ คัมภีร์ที่กำหนดไว้ 118 สูตร เท่า ๆ กันคือ กัจจายนะ นยาสะ พาลาวตาร กัจจายนมุล โมคคัลลณะกำหนดไว้ 179 สูตร รองลงมาจากสัตถนิก
- กิตก** ในคัมภีร์สัตถนิกกำหนดสูตรไว้ 231 สูตร มากกว่าคัมภีร์อื่น ๆ คัมภีร์ที่กำหนดไว้น้อยที่สุดเพียง 78 สูตร คือ โมคคัลลณะ คัมภีร์ที่กำหนดไว้มากรองลงมาคือ 140 สูตร ไคแก่ รูปสีทธิ ส่วนคัมภีร์ที่กำหนดไว้เท่ากันคือ 100 สูตร ไคแก่ กัจจายนะ นยาสะ พาลาวตาร กัจจายนมุล
- อุภาทิ** ในคัมภีร์ที่ไม่ได้กำหนดสูตรคือไม่กล่าวถึงเลย ไคแก่ โมคคัลลณะ สัตถนิก รูปสีทธิ ที่เหลือกำหนดสูตรไว้เท่ากันคือ 50 สูตร ไคแก่ กัจจายนะ พาลาวตาร กัจจายนมุล และคัมภีร์ที่กำหนดสูตรไว้มากที่สุดถึง 58 สูตร ไคแก่ นยาสะ

จากคัมภีร์ต่าง ๆ ได้กำหนดความแตกต่างไว้นี้ พอสรุปได้ว่า ผู้แต่งคงจะคำนึงถึงความสำคัญของแต่ละภาคไม่เท่ากัน ภาคไหนเห็นความสำคัญมากก็กำหนดสูตรไว้มาก และภาคไหนให้ความสำคัญน้อยก็กำหนดสูตรไว้น้อย ตามลำดับ

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 3 เปรียบความสำคัญเป็นเปอร์เซ็นต์ของสูตรในคัมภีร์บาลี
ไวยากรณ์มีสูตร

ภาค คัมภีร์	1	2	3	4	5	6	7	8	รวม สูตร
	สนธิ %	นาม %	การก %	สมาส %	ศัพท์ %	อาชยาศ %	กิตก %	อุณาภิ %	
กัจจายณะ	7.44	32.59	6.70	4.17	9.22	17.56	14.88	7.44	672
โมคคัลลานะ	7.18	29.83	-	13.61	17.57	22.15	9.65	-	808
สัททนีติ	14.23	26.59	9.59	5.69	8.54	18.05	17.30	-	1335
รูปสีหิ	8.83	33.38	4.79	4.64	9.28	18.11	20.96	-	668
นยาสะ	7.58	32.54	6.69	4.16	9.21	17.53	14.86	8.62	681
พาลาวตาร	7.58	32.54	6.69	4.16	9.21	17.53	14.86	8.62	673
กัจจายนมูล	7.53	32.64	6.79	4.14	9.31	17.43	14.77	7.39	677
รวม	9.25	30.78	6.18	5.97	10.28	18.37	15.40	3.77	100.00

จากตารางที่ 3 จะเห็นว่า

คัมภีร์กัจจายณะ รูปสีหิ นยาสะ พาลาวตาร กัจจายนมูล ให้ความสำคัญนามมากที่สุด
ถึงร้อยละ 32 ถึง 33 และให้ความสำคัญสมาสน้อยที่สุดเพียงร้อยละ 4
ตามลำดับต่อไปนี้คือ นาม อาชยาศ กิตก ศัพท์ สนธิ อุณาภิ การก
และสมาส

คัมภีร์โมคคัลลานะ ให้ความสำคัญ นาม มากที่สุดถึงร้อยละ 29.83 และให้ความสำคัญ
สนธิ น้อยที่สุดเพียงร้อยละ 7.18 ส่วน "การก" และ "อุณาภิ" ไม่ให้
ความสำคัญไฉนเลย

คัมภีร์สัททนต์	ให้ความสำคัญ นาม มากที่สุดถึงร้อยละ 26.59 และให้ความสำคัญ สมาสน้อยที่สุดเพียงร้อยละ 5.69 ส่วนอุณาภิไม่ให้ความสำคัญไว้เลย
คัมภีร์รูปลัทธิ	ให้ความสำคัญ นาม มากที่สุดถึงร้อยละ 33.38 และสมาสีให้ความ สำคัญน้อยที่สุดเพียงร้อยละ 4.64 ส่วนอุณาภิไม่ให้ความสำคัญไว้เลย
คัมภีร์นงาสะ	ให้ความสำคัญ นาม มากที่สุดถึงร้อยละ 32.54 และสมาสีให้ความ สำคัญน้อยที่สุดเพียงร้อยละ 4.16
คัมภีร์พาลาวตาร	ให้ความสำคัญ นาม มากที่สุดถึงร้อยละ 32.54 และสมาสีให้ความ สำคัญน้อยที่สุดเพียงร้อยละ 4.16
คัมภีร์กัจจายนมูล	ให้ความสำคัญ นาม มากที่สุดถึงร้อยละ 32.64 และสมาสีให้ความ สำคัญน้อยที่สุดเพียงร้อยละ 4.14

เมื่อเปรียบเทียบทั้ง 7 คัมภีร์แล้วจะเห็นว่าผู้แต่งคัมภีร์เหล่านี้มีแนวความคิด
ตรงกันเป็นส่วนใหญ่ คือจะให้ความสำคัญ นาม มากที่สุด และให้ความสำคัญสมาสน้อยที่สุด
เว้นแต่คัมภีร์โมคคัลลานะให้ความสำคัญสนธิ์น้อยที่สุด

คัมภีร์เหล่านี้มีวิธีขึ้นต้นและลงท้ายแตกต่างกันบ้าง คัมภีร์ของสำนักของกัจจายนะ
เถระต่างก็ขึ้นต้นอย่างเดียวกัน แมว่าจะลงท้ายแตกต่างกัน ส่วนคัมภีร์โมคคัลลานะและ
สัททนต์นั้นแตกต่างออกไปมาก

กัจจายนะ	มีสูตรขึ้นต้นว่า อตุโธ อกฺขรสมฺญาโต เนื่อความอันบุคคลหมายรู ควยอักษร สูตรลงท้ายว่า มนุปรุสนาภิหิ อุตฺสนุสสิสา (อุณาภิ)
กัจจายนมูล	มีสูตรขึ้นต้นว่า อตุโธ อกฺขรสมฺญาโต เนื่อความอันบุคคลหมายรูควย อักษร สูตรลงท้ายว่า มนุหิตฺตฺสฺสฺเกสฺส ตติยา (การก)
รูปลัทธิปรกณ	สูตรขึ้นต้นว่า อตุโธ อกฺขรสมฺญาโต เนื่อความอันบุคคลหมายรูควย อักษร สูตรลงท้ายว่า อกฺขเวหิ การ (อุณาภิ)

โมคคัลลานะ	สูตรชั้นต้นว่า ออาทโย ทิตาสีล วนฺณา อักขระทั้งหลาย 43 ตัว มี อ เป็นต้น สูตรลงท้ายว่า เอยฺยานสุเสสุ จ
สัททนีติ	สูตรชั้นต้นว่า อปฺปฏฺเทกตาลีล สหฺทา วนฺณา อักขระ 41 ตัว ตั้งต้นแต่ อ ช่อ วรรณ สูตร สุกท้ายคือ โท นฺบุสเส

2.3.1.2 คัมภีร์บาลีไวยากรณ์ไม่มีสูตร

คัมภีร์บาลีไวยากรณ์ไม่มีสูตร หรือไวยากรณ์ชุดเล็ก เป็นคัมภีร์ที่ทานุสรณ์สมัยต่อมาแต่งขึ้น โดยเห็นว่าการเรียนบาลีไวยากรณ์มีสูตร เป็นการยากลำบากในการท่องจำและใช้เวลาเรียนนาน เพราะผู้ศึกษาเล่าเรียนจะเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ ครูอาจารย์ที่จะสอนแบบเก่าทำได้ยากลำบาก กว้างเขตนันทานุสรณ์ทั้งภายในและภายนอกประเทศจึงได้แต่งคัมภีร์บาลีไวยากรณ์ไม่มีสูตรขึ้น

อนึ่ง สำหรับคัมภีร์บาลีไวยากรณ์และแบบเรียนภาษาบาลีที่ลำดับบทเรียนตามแนวตะวันตกและแต่งโดยผู้ที่ไม่ใช่คนไทยนั้นมีมาก เช่น

Wilhelm Geiger : Pali Literature and Language. ✓

E. Muller : Pali Grammar.

Mitra : Pali Grammar.

Buddhadatta : The New Pali Course. ✓

Narada Thera : An Elementary Pali Course.

ทั้งหมดนี้จะไม่กล่าวถึงในวิทยานิพนธ์นี้ แต่จะเปรียบเทียบชั้นตอนเฉพาะคัมภีร์บาลีไวยากรณ์ไม่มีสูตรที่ผู้รู้เป็นคนไทยแต่งขึ้น โดยอาศัยคัมภีร์มูลกัจจายน์และคัมภีร์อื่น ๆ เป็นหลักเฉพาะ 3 เล่ม เท่านั้น คือ

- บาลีไวยากรณ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส

- มุลน้อยอาศัยมูลใหญ่ของสมเด็จพระวันรัต (ทิต อุทยมหาเถระ)
- บาลีไวยากรณ์ชั้นสูงของหลวงเทพครุณานุกิษฏ์ (ทวี ธรรมรัช)

ตารางที่ 4 เปรียบเทียบลำดับชั้นตอนคัมภีร์บาลีไวยากรณ์ไม่มีสูตร

บาลีไวยากรณ์	มูลน้อยอาศัยมูลใหญ่	บาลีไวยากรณ์ชั้นสูง
สนัญญาภิธานและสนธิ	นาม	นาม
นาม	อัพยยศัพท์	กิริยาगतัก
อัพยยศัพท์	อาชยต	อาชยต
สมาส	गतัก	การก
ตัทธิต	สมาส	นามกิตกและอนุาหิ
อาชยต	ตัทธิต	ตัทธิต
गतัก	วากยสัมพันธ์ ⁴⁸	สมาส
วากยสัมพันธ์ ⁴⁷		สนัญญาภิธานและสนธิ ⁴⁹

47 สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์ (พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2499)

48 สมเด็จพระวันรัต (ทิต อุทยมหาเถระ), มูลน้อยอาศัยมูลใหญ่ (ธนบุรี : ประชุมวงศ์, 2513).

49 หลวงเทพครุณานุกิษฏ์ (ทวี ธรรมรัช) บาลีไวยากรณ์ชั้นสูง (พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2485)

จากตารางที่ 4 จะเห็นว่า คัมภีร์ทั้ง 3 ได้จัดลำดับขั้นตอนแตกต่างกัน พอสรุป
ได้ดังนี้

บาลีไวยากรณ์	ขั้นต้นควยสมัญญาภิธานและสนธิ ลงท้ายควยวากยสัมพันธ์
มูลน้อยอาศัยมูลใหญ่	ขั้นต้นควยนาม ลงท้ายควยวากยสัมพันธ์ แต่ไม่ได้จัดสมัญญา- ภิธานและสนธิไว้
บาลีไวยากรณ์ชั้นสูง	ขั้นต้นควยนาม ลงท้ายควยสมัญญาภิธานและสนธิ แต่จะเพิ่มการก เข้ามา เหตุผลที่จัดเช่นในตารางนั้น ผู้แต่งถือตามที่ปฏิบัติจริงใน การแปลหรือการแต่งเป็นหลัก

แต่ตามที่คุณเขียนมีประสบการณ์มาเอง และจากการสอบถามจากครูภาษาบาลีเป็น
ส่วนใหญ่พบว่า แม่บาลีไวยากรณ์จะเรียงลำดับขั้นตอนอย่างที่มีอยู่ในตารางนั้นก็ตาม เวลา
ปฏิบัติจริง ผู้สอนมักจะสอนสมัญญาภิธาน สนธิ นาม อพยยศัพท์ อาชยาต กิตก สมาส
ศัพท์ิต วากยสัมพันธ์ ซึ่งไม่ตรงตามที่กำหนดไว้

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย